

Werner Schmidt

Vänsterns väg

1960-talet är en central vattendelare i den svenska vänsterns historia. Under den omfattande radikaliseringsprocessen kunde kommunistpartiet inledningsvis spela en viktig roll i introducerandet av den nya vänstern och dess försök att göra upp med såväl stalinism som socialdemokratisk reformism. Förtjänsten av detta var i hög grad CH Hermanssons. Vi kan nedan presentera ett utdrag ur den biografi över Hermansson som skrivits av Werner Schmidt, historiker vid Södertörns högskola, och som i höst kommer att publiceras på Leopard förlag.* Boken *Vänsterns väg*, som utkom 1965 utgjorde ett programmatiskt brott med den dittillsvarande kommunistiska traditionen, menar Schmidt, men samtidigt saknade Hermansson i stor utsträckning stöd för sin linje. Partiets uppgörelse med sitt förflutna blev aldrig fullbordat.

* * *

Som Göran Therborn påpekat är det kanske riktigare att beteckna 1965 i stället för 1968 som förändringens eller brytningens år i svenskt radikalt 60-tal. Det var det år Vietnamdemonstrationerna och Vietnamrörelsen började, två Marx-urval utkom på svenska (*Karl Marx och Friedrich Engels* i urval och Sven-Eric Liedmans översättning av Marx' ungdomsskrifter *Människans frigörelse*), André Gorz' *Arbetarstrategi och nykapitalism* kom ut i svensk översättning under titeln *Arbetarrörelsen i överflödets samhälle*, Therborn själv lanserade begreppet ”en ny vänster” i en artikel i *Zenit* med titeln ”Den nya vänstern är noll”.¹ Hermanssons speciella bidrag till detta brytningens år 1965 var boken *Vänsterns väg*.²

Motstridiga förutsättningar

Hermansson inledde året med en tredagars föredragsturné i Norrland. Vid höstens stormiga partistyrelsemöte hade han presenterat sina föreställningar om den redan omdiskuterade, men fortfarande oklara socialistiska förnyelsen och vilken roll kommunistpartiet borde spela i den. Redan på våren 1964 hade han i en mycket uppmärksam debatt i norsk TV med ordförandena i de danska och norska SF-partierna, Aksel Larsen och Finn Gustavsen, betonat att han själv ingalunda favoriserade ett SF-alternativ för Sveriges del. I den mån det fanns socialistiska strömningar i Sverige, ”som mer eller mindre motsvarar dem som i Norge och Danmark lett till uppkomsten av SF-partierna”, förklarade han, ”bör det kommunistiska partiet utforma sin politik så att dessa strömningar kan få sina krav och synpunkter tillgodosedda.”³ Det behövs inget nytt parti i Sverige utan SKP är — eller bör vara — det svenska vänsterpartiet, ”i politiken och inom arbetarrörelsen”. Partiet måste emellertid utveckla sin politik på ett sådant sätt, förtydligade han nu för partistyrelsen, att den kan omfatta alla vänsterströmningar, det vill säga förutom kommunisterna även socialister och vänstersocialdemokrater. Formerna för samarbete mellan dessa olika strömningar kan inte vara på förhand givna utan måste utvecklas i praktiken. Denna vänstersamverkan måste också syfta till att påverka hela arbetarrörelsen, även socialdemokratin, åt vänster. ”Vår politik och våra organisatoriska åtgärder”, betonade han avslutningsvis, ”bör underordnas denna

* Utdraget är reviderat, dvs skiljer sig något från mostavarande avsnitt i boken – *Red*

¹ Therborn 1983, s. 115.

² Hermansson, *Vänsterns väg. Ett debattinlägg*, Stockholm 1965.

³ Debatt i norsk TV (våren 1964) med Aksel Larsen och Finn Gustavsen, manus, i Hermanssons privatarkiv.

strategiska målsättning.”⁴

I början av januari åkte Hermansson till Norrbotten för att försöka förklara och förankra sina föreställningar i detta lika viktiga som besvärliga partidistrikt. Han betonade särskilt att kravet på socialistisk förnyelse inte bara var utåtriktat: Det förutsatte tvärtom ”krav på förnyelse av vårt parti, rensa ut slentrian, byråkrati, kamp mot dogmatism och opportunism, samtidigt utveckla diskussion och självverksamhet, förbättra partimedlemmarnas insatser i folkrörelserna och på arbetsplatserna o.s.v.”⁵

Fast partiet under hans ledning i höstens val kunde bryta den långvariga nedåtgående trenden, så tycktes ordföranden ändå inte ha lyckats med att övertyga hela partiet — varken i Norrbotten eller i andra delar av landet — om förnyelsens nödvändighet och om de chanser och möjligheter den skulle kunna öppna för en utveckling av det svenska samhället i socialistisk riktning. Från Dalarnas partidistrikts årskonferens i slutet av januari 1965 rapporterades till exempel att det framför allt hos äldre medlemmar fanns ”en viss oro” över vart partiet var på väg. Många hade blivit passiva. Kritik riktades också mot att *Ny Dag* publicerade en artikel av den kommunistiske veteranen Anton Strand som kunde tolkas som om han ifrågasatte kommunistpartiets existensberättigande vid sidan av socialdemokratin.⁶ Strand uppföljde sedan i tre artiklar i LO-organet *Stockholms-Tidningen* sin kritik och sköt sig speciellt in på slagordet *socialistisk förnyelse* som han — i likhet med många andra — uppfattade enbart som en reträtt från tidigare positioner men utan att erbjuda något egentligt alternativ till socialdemokratin. Hermansson fick i slutet av januari i radioprogrammet *Tidsspegl*n tillfälle att bemöta Strands karikerande framställning av den socialistiska förnyelsen.⁷

Allvarligare motstånd mot Hermanssons förnyelseprojekt kom emellertid från en av hans gamla kontrahenter i partiledningen. I en ledare med rubriken ”Hermansson — kättaren” påpekade *Svenska Dagbladet* den i mars att den nye partiordföranden måste ha varit medveten om ”att han tog en kalkylerad risk när han började föra det svenska kommunistpartiet [...] i riktning mot ett allmänt radikalt vänstersocialistiskt parti”. Det gamla gardet ”kunde inte väntas acceptera denna utveckling utan försök till motstöt”. Ett aktuellt uttryck för denna interna opposition, fortsatte SvD, var Nils Holmbergs pamflett *Vart går Sveriges Kommunistiska Parti?*. Redan en vecka tidigare hade *Stockholms-Tidningen* citerat ur Holmbergs skrift: ”Ingen kongress har gett CH Hermansson fullmakt att anpassa vår organisation till de vänstersocialistiska strömningarna, göra den till ett komplement till socialdemokratin. [...] På ett år har den proletära internationalismen slängts för alla vindar, den ideologiska kampen har förbytts i sin motsats.” Holmberg anklagade Hermansson också för att ödelägga partiet och leda det ”i ilmarsch ut i revisionismens träsk”. Det är på tiden, manade han, ”att samlas till kamp för att förmå så många som möjligt att vända om till marxismen-leninismens väg”.⁸

Holmbergs skrift utkom i mitten av mars som bok med ett förord av Knut Senander. SKP:s partistyrelse framhöll vid sitt plenum i april att man visserligen var anhängare av en bred diskussion inom partiet och att man därför också ställt *Ny Dags* spalter till förfogande för Holmberg, Senander och Strand; men saken kunde komma i annat läge, varnade partistyrelsen, när en organiserad fraktionsverksamhet förekom som sökte få till stånd en

⁴ PS-möte 30/10 1964, manus, i Hermanssons privatarkiv.

⁵ Föredrag i Norrland 4-7/1 1965, manus, ibid.

⁶ Henning Nilssons rapport till SKP:s AU, 28/1 1965

⁷ SR, *Tidsspegl*n, 28/1 65 kl 1945, ”Slopa kommunismen”, medverkande CHH och Anton Strand, programledare: Karl-Olov Nordelius, avskrift i Hermanssons privatarkiv, pärm 1965.

⁸ *Stockholms-Tidningen* 24/2 1965.

ändring av partiets linje vid sidan av partiets demokratiskt valda organ.⁹ Det senare syftade på att Holmberg hade börjat samla en grupp likasinnade kring sig och anordnat enskilda möten med särskilt inbjudna. Under sommaren startade Holmberg också den stencilerade publikationen *Marxistiskt Forum*. Partiets arbetsutskott reagerade med ett öppet brev till partiorganisationerna som publicerades i *Ny Dag*. I brevet riktades en varning till gruppen kring Nils Holmberg: ”Varje partimedlem har rätt att uttrycka sin mening om partiets politik. Men den som ägnar sig åt fraktionell verksamhet genom att skapa grupper med uppgift att bekämpa partiet ställer sig utanför.”

Dessa ”holmbergianer” eller ”maoister” — en blandning av gamla sekterister och yngre kommunistiska clartéister — utgjorde embryot till det som sedan blev *Kommunistiska Förbundet marxist-leninisterna* (KFml).¹⁰

Som vi har sett var en av Holmbergs anklagelser mot partiets kurs under Hermanssons ledning att ”den proletära internationalismen slängts för alla vindar”. I denna kritik gav han uttryck för en ståndpunkt som fanns i vida partikretsar. Frågan aktualiserades i samband med diskussionerna kring konferensen mellan västeuropeiska kommunistpartier i början av juni i Bryssel. Det svenska partiet hade deltagit i de förberedande överläggningarna i april och framlagt sina synpunkter på dag- och arbetsordning men bestämde sig sedan efter intensiva diskussioner i partiets arbetsutskott att inte låta sig representeras vid konferensen. Enligt Hermansson fanns det två anledningar till detta: För det första ansåg han och majoriteten inom arbetsutskottet att till internationella överläggningar som ska behandla sådana teman som Vietnamkriget borde inbjudas inte bara kommunistpartier utan alla partier och organisationer som var engagerade i frågan. För det andra får sådana konferenser — som dittills brukligt — ”icke anta för vårt parti bindande rekommendationer eller beslut. Sammankomster mellan partier bör alltså begränsas till utbyte av erfarenheter och synpunkter i olika frågor.” Därefter måste det vara varje partis suveräna rätt- och skyldighet att ”dra de nödvändiga lärdomarna av vad som framkommit”. Han betonade än en gång att han var en varm anhängare av internationella överläggningar, men: ”Samarbetet över gränserna kan emellertid inte begränsas till de kommunistiska partierna. Man bör eftersträva ett samarbete mellan alla riktningar inom arbetarrörelsen.”¹¹ Han ansåg även att begreppet internationell solidaritet måste få ”ett vidare innehåll än att enbart gälla socialistiska länder och kommunistiska partier”.¹² Den måste vidgas till att omfatta befrielseströrelserna i Tredje världen.

Hermanssons hållning till Brysselkonferensen tolkades som ytterligare avsteg från partiets traditionella ’proletära internationalism. Jan Kempe uppmanade i partipressen alla grundorganisationer att ta upp frågan om SKP:s ställning till Brysselkonferensen. Tage Johansson instämde i denna uppmaning och tillade att även partiets samröre med de vänstersocialistiska partierna borde diskuteras. Han syftade bland annat på att Hermansson — med arbetsutskottets godkännande — i februari deltagit i en offentlig diskussion med danska och norska s F-partierna i Köpenhamn. Signaturen Axet karakteriserade Hermanssons yttrande om internationella konferenser som ett ”tvetydigt uttalande” och arbetsutskottets beslut som ”en länk i en utdragen blekröd kedja med syfte att medels opportunistiska medel och metoder söka blidka partiets vedersakare”.¹³

Men presentationen av dessa kritiska röster får inte snedvrída helhetsbilden. Många

⁹ PS 10-11/4 1965.

¹⁰ Se Berntson m.fl. 1969.

¹¹ [Hermansson], ”K-partier på Brysselmöte för solidaritet med Vietnam”; *Ny Dag* 11-17 juni 65

¹² ”Socialdemokratin, kommunismen och den nya vänster”, diskussion med bl.a. Olof Palme, Laboremus 15/111965, manus i Hermanssons privatarkiv.

¹³ Cit. i Hermansson, ”SKP och den internationella solidariteten”, *Ny Dag* 6/8 1965.

medlemmar kunde visserligen vara kritiska mot vissa aspekter men slöt ändå upp bakom ordföranden och förnyelseprojektet. Det gällde till exempel John Takman — som några år senare kom att höra till en av hans argaste kritiker. Han skrev i mars 1965 till en bekant i den vietnamesiska freds rörelsen:

Sedan ett drygt år tillbaka har vi en ny partiordförande, Hermansson, som är en lysande intellektuell och en lysande politiker. Han attackeras av en handfull sekterister som ”revisionist” men under hans ledning vinner vårt parti större inflytande och spelar en mycket större roll i svensk politik än någon gång tidigare under det gångna kvartsseket.¹⁴

Medan Hermanssons förnyelseprojekt således inte mottogs odelat positivt i det egna partiet fick han uppskattande respons i vänsterkretsar utanför partiet, inte minst hos en yngre generation socialdemokrater. I en redaktionell kommentar i tidskriften *Clartés* juni nummer 1965 — redaktionen leddes då av de tre socialdemokraterna Svengöran Dahl, Bo Hammar och Christer Hogstedt — framhövdes att Hermansson måste räknas till ”dom som berikat den ideologiska vänsterdebatten i det här landet”. Det kan kanske ”synas chockerande”, fortsatte kommentaren,

att räkna en partiordförande och riksdagsman till ideologernas krets. Från partipolitikerna brukar vi ju främst vänta taktiksnack. Men vi tycker att C. H. Hermansson har någonting att ge utöver det partitaktiska spelets snäva ramar. Någonting som är av allmänt intresse även för socialister som inte har SKP:s partibok i fickan.

Vi tycker därför inte det är förvånande att det regnar inbjudningar på Kungsgatan 84 från studentföreningar som vill ha Hermansson som föreläsare.¹⁵

Clarté publicerade i detta nummer delar av ett föredrag om marxismen som Hermansson den 1 maj 1965 hållit i Studentersamfundet Oslo.¹⁶

I Lund hade en grupp socialdemokrater kring tidskriften *Zenit* — bland dem styrelseledamöterna för Lunds socialdemokratiska studentklubb Göran Therborn, Lars-Ola Borglid och Gunnar Olofsson — börjat sprida den idéströmning som några år tidigare uppstått i Västeuropa som gick under beteckningen *Nya vänstern*. Uppkomsten av denna strömning måste, enligt Hermansson, ”ses som uttryck för en besvikelse över både det socialdemokratiska och det kommunistiska partiets hittillsvarande ställningstaganden och insatser. Denna process uttrycker kraven på en målmedveten socialistisk politik grundad i djupgående analys av den nutida samhällsutvecklingen.”¹⁷ Den nya vänstern, påpekade Therborn m.fl., ”är i och för sig inte bunden till ett visst parti”. Men som ”aktiva socialdemokrater” ansåg de sig ha som främsta uppgift att med hjälp av den nya idéströmningen försöka ”framskapa ett socialistiskt medvetande och en socialistisk praxis” i det egna partiet. Om den nya vänstern inte var bunden till ett visst parti och inte heller ”vill vara ens ett embryo till ett nytt parti — annat [än] i den meningen att den vill vara ett embryo till en ny, radikaliserad arbetarrörelse”, frågade de tre, ”var kommer då Hermansson in?” Som ett uttryck för ”leninismens fiasko” inträdde under Hagbergs sista år som partiledare ”en fullständig demoralisering i partiet, och i Hermanssons stora personliga begåvning fanns så småningom ett alternativ att ställa upp”. De tre socialdemokraterna tvingades konstatera att Hermansson ”kunnat åstadkomma en förnyelse i sitt parti, vilket den nya SAP-vänstern inte kunnat i sitt — ännu”. Denna förnyelse i SKP har

öppnat möjligheter för ett socialdemokratiskt samarbete med det andra arbetarpartiet i stället för som hittills med borgarpartierna. Hermansson och hans parti kan bli ett av de politiska uttrycken

¹⁴ Brev till ”Dear Comrade Oanh”, 25/3 1965, i Takmans privatarkiv.

¹⁵ *Clarté* nr 6/1965.

¹⁶ Hermansson, ”Marxistiskt samtal”, i *Clarté* nr 6/1965.

¹⁷ ”Socialdemokratin, kommunismen och den nya vänstern”, manus inledning, Laboremus 15/11 1965.

för en ny vänster [...] men kan också stelna till en variant av den gamla ortodoxin. [...] Hermansson är en utmaning till SAP. Ska hans parti bättre än vårt kunna företräda en socialistisk humanism?¹⁸

Hermansson påverkades starkt av den Nya vänstern och var själv en av dess framstående representanter. Det fanns en gemensam impulsgivande erfarenhet som han delade med den grupp engelska kommunistiska intellektuella kring tidskriften *New Left Review* — Perry Anderson, Eric Hobsbawm, E. P. Thompson, Raymond Williams m.fl. — som kan betecknas som den ursprungliga kärnan i det som blev den Nya vänstern. Denna gemensamma erfarenhet var upplevelsen av det kathartiska året 1956.¹⁹ Hermansson studerade den Nya vänsterns viktigaste teoretiska skrifter och politisk-ekonomiska analyser. Han hade personliga samtal med André Gorz och — vilken hädelse för en ordförande för ett kommunistiskt parti! — med den *trotskyistiske* ekonomen Ernest Mandel. Han tog särskilt intryck av de bådas funderingar kring *strukturreform*. Även den polske filosofen Leszek Kolakowski hörde till hans dåtida inspirationskällor. Dennes kritiska förhållningssätt har enligt Hermansson ”varit av stor betydelse för marxismens utveckling. Han är marxist, men vägrar att acceptera den som dogmsystem och institution. Den sortens levande och kämpande marxism skulle vi behöva i den svenska arbetarrörelsen.”²⁰ Han studerade också Marx’ ungdomsskrifter och fängslades av alienationsteorin. Lika viktigt var att han kom i kontakt med Antonio Gramscis marxism och då framför allt med dennes hegemonibegrepp.²¹ Förutom med nordiska vänstersocialister hade han också nära kontakt med den italienske vänstersocialisten Lelio Basso som vid denna tid samlade olika vänstersocialistiska strömningar kring ett flerspråkigt tidningsprojekt. I sin engelska version hette tidskriften *International Socialist Journal*.

Hermansson uppmärksammade också en avgörande perspektivförskjutning i den internationella marxismen. Den slutade att vara euro-centristisk. Medan den klassiska marxistiska imperialism-teorin kretsade kring imperialismens effekt på de kapitalistiska stormakterna och på klasskampen inom dem, blev nu undersökningen av Tredje världen och dess förhållande till den utvecklade kapitalismen — imperialismen som underutvecklingens orsak och drivkraft — ett centralt ämne för marxistisk teori och analys.

Första gången Hermansson presenterade en sådan analys var — av alla ställen — vid riksdagens utrikesdebatt den 24 mars 1965. Han fick säkert större uppmärksamhet och förståelse när han några veckor senare utvecklade den nya — i sann bemärkelse — världsåskådningen för studenterna i Oslo i det redan nämnda föredraget. Han började sitt ”marxistiska samtal” med att framhäva att en av Marx’ väsentligaste insatser var att påvisa det mänskliga tänkandets beroende av den sociala miljön. Här i Skandinavien, exemplifierade han denna tanke,

lever vi i mycket egenartade samhällen sett ur världsmajoritetens synpunkt. Folk svälter inte ihjäl, medellivslängden är dubbelt så lång som i många länder [...]. Med vårt intellekt kan vi stundom fatta att världen inte snurrar omkring Stockholm och Oslo, men vardagligt och känslomässigt är vi fixerade i vår egen tillvaro. Det västeuropa-centristiska betraktelsesättet dominerar ännu våra barns skolböcker. Vi upptäcker Amerika, [...] vi ordnar Europas framtid och talar om för världen vad den skall göra. [...] hur skulle vi kunna fatta vad som händer med de 3 000 miljoner människor, som inte haft förstånd att låta sig födas på våra välordnade barnbördsanstalter.²²

Denna del av världen hade under efterkrigstiden framträtt som självständig aktör på

¹⁸ *En ny vänster...*, s. 7 och 17. Hermansson anmälde boken i *Tidsignal* (nr. 16/1966) i en uppskattande recension.

¹⁹ Se Hobsbawm 2002, s. 210ff.

²⁰ Hermansson, ”Marxism och vänstersocialism”, föredrag Stockholms universitet 3/12 1965, i Hermanssons privatarkiv.

²¹ Han deltog t.ex. i juni 1965 i en konferens i det italienska kommunistpartiets Gramsci-institut.

²² Föredraget är omtryckt som ”Socialism 100 år efter Marx”, i Hermansson 1974, citatet s. 45f.

världsscenen, delvis som nya, formellt självständiga stater, delvis i form av antikoloniala och antiimperialistiska befrielse rörelser. De senares kamp ledde i början av 60-talet till uppkomsten av en ny typ av solidaritetsrörelser som också var påverkade av den nya vänsterns idéer. Framväxten av dessa rörelser, framförallt av Vietnamrörelsen, och av andra politiska och sociala rörelser hör också till den sammansatta helhet av förutsättningar, impulser och nya insikter som gav Hermanssons *Vänsterns väg* dess speciella prägel.

Det gammalmodiga kommunistpartiet

”Kan en partiordförande erkänna”, inleder Hermansson utstakandet av *Vänsterns väg*, ”att han anser det politiska parti han valts att företräda vara gammalmodigt och därvid bli tagen på allvar?” Även om han omedelbart betonar att detta uttalande inte hade föranletts av någon ”lust att chockera” räknade han ändå med ”förskräckta protester hos anhängarna”. Han var medveten om att ett sådant uttalande måste uppfattas som chockerande av de medlemmar i partiet som en gång fostrats i bolsjevikisk anda. De hade ju lärt sig att den proletära revolutionens seger inte var möjlig utan ett kommunistiskt parti, utan ett 'parti av ny typ'. Hermansson måste följaktligen ha haft starka skäl för att beteckna partiet som gammalmodigt. Vilka var dessa skäl?

Han framhöll att den partipolitiska strukturen, som en gång skapats för att ge uttryck för dåtida samhällsklassers och -gruppers olika intressen, inte längre fyllde denna funktion på ett tillfredsställande sätt. Det hade visserligen inte skett någon grundläggande förändring av det svenska samhället, det ”handlar fortfarande, trots allt som skrivits och sagts om välfärdssamhället och det goda folkhemmet, om ett kapitalistiskt samhälle [...]. Samma huvudklasser finns kvar — arbetarklassen och kapitalisterna?” Men ändå måste bilden nyanseras: ”Betydelsefulla förändringar har ägt rum såväl när det gäller de bägge huvudklasserna som mellanliggande klasser och grupper.” Som han redan visat i *Monopol och storfinans* hade det skett en viktig differentiering inom borgarklassen: ”Numera är storfinans sedan länge fullt utbildad och utgör en särskild grupp inom borgarklassen — ett slags grädda.”

Även bland mellangrupperna hade stora förändringar skett. Nya mellanskikt hade tillkommit men, betonade han, inte alla som brukade räknas dit hör också dit:

[Vissa] grupper av tekniker, intellektuella och tjänstemän skulle det emellertid vara felaktigt att hänföra till mellangrupperna. De är löntagare i samma ställning som den egentliga arbetarklassen och har i stort sett identiska intressen med denna. Denna mycket starka tillväxt av löntagarnas klass är, tillsammans med utbildandet av storfinans, den viktigaste klassmässiga förändringen som ägt rum i vårt land under de senaste femtio åren.

Både socialdemokratiska och kommunistiska partiet förklarade öppet att de bygger på arbetarklassen som den avgörande sociala kraften under nuvarande förhållanden, men framhöll han, deras ”anpassning till de förändrade klassförhållandena har egentligen varit mycket mera tveksam” än de borgerliga partiernas. Arbetarpartierna ”har haft mycket svårt att klart inse exempelvis tjänstemannagruppernas starkt växande roll och deras samtidigt förändrade ställning”, och inom kommunistiska partiet, ”som varit ett renodlat arbetarparti, fanns länge en viss misstänksamhet gentemot tjänstemännen och ett ordval i agitation som måste framstå som främmande för dem”. Tvärt emot den vanliga uppfattningen inom arbetarpartierna hade det visat sig ”att tjänstemannagrupperna i sin fackliga kamp ofta var mera beredda till strejker och andra direkta stridsåtgärder än vissa LO-grupper”.

Mot denna bakgrund förvånade det inte att ”man kan notera en minskad lust till partipolitiskt engagemang, samtidigt som det politiska intresset i många avseenden är större än tidigare. Tydligast framträder denna tendens bland ungdomen?” Medan även det kommunistiska partiets ungdomsförbund ”dras med stora svårigheter i sitt arbete” föreföll det samtidigt ”klart att ungdomen genomsnittligt är avsevärt mer politiskt engagerad än vad ungdomen var för

några årtionden sedan” och att ”det finns skäl att hoppas, att detta ökade politiska intresse ytterligare skall tillta”. Partiorganisationerna — inklusive den kommunistiska — ”reagerar ofta inför dessa nya realiteter med en viss fruktan, eftersom de uppfattar dem som ett hot mot det system som byggts upp”: Han sammanfattade:

Liksom för alla andra organisationer finns det alltid en risk för partier att bli självändamål [...]. Ett politiskt parti bör emellertid inte vara annat än ett verktyg för vissa samhälleliga intressen. När det avskiljer sig från dessa och ser sin egen existens som det avgörande är det tid att avträda från den historiska arenan. [...] Den tydligaste motsättningen på detta område finns idag mellan ungdomens nya sätt att betrakta många problem och de gamla partierna. [...] Även det kommunistiska partiet har i ungdomens ögon ett drag av konservatism, som hittills gjort det oförmöget att reagera på ett tillfredsställande sätt inför den nya verkligheten och ungdomens berättigade krav.

Efter denna kritik lade han inte fram någon detaljerad skiss av en ny partistruktur som bättre än den existerande skulle motsvara den sociala och ekonomiska verkligheten. En sådan kunde endast vara ett resultat av de pågående och framtida politiska striderna. I de följande kapitlen tecknar han några väsentliga problem för den svenska politiken och föreslår vissa lösningar. Först därefter, i samband med en diskussion av de sociala krafter som kan genomföra den nödvändiga politiska omvandlingen, lovar han återkomma till frågan om partiförhållandena och om hur arbetarörelsen och vänstern – även organisatoriskt – bör möta den förändrade verkligheten och de nya problemen.

Sverige i en svältande värld

Hermansson började skriva detta avsnitt dagen efter president Lyndon B. Johnsons meddelande att de amerikanska styrkorna i Vietnam skulle ökas med ytterligare 50 000 man. De amerikanska flygbombardemangen mot Nordvietnam intensifierades. Hermansson hade redan i riksdagens utrikesdebatt den 23 mars det året varnat för en ”upptrappning av kriget i Vietnam till alltmer omfattande stridshandlingar med allt fruktansvärdare vapen” och med ”ett helt folk [som] lider svårt under krigets fasor”. Han hade erinrat om att det vietnamesiska folket ”alltsedan andra världskriget tvingats föra en hård kamp för nationellt oberoende mot olika utländska makter”. Redan Frankrikes mångåriga krig i detta område, påminde han, ”kallades med rätta ”det smutsiga kriget. Den beteckningen är ännu mera tillämplig på den krigsföring som nu bedrivs i Vietnam med Förenta staterna som ledande kraft och med gas och napalmbomber som stridsmedel.”

I detta riksdagstal framhöll han också att det inte längre var möjligt att dra ”en relativt skarp gräns” mellan nationell och internationell politik, att diskutera ländernas inre problem ”oberoende av utvecklingen utanför gränserna”. Utrikespolitiken får inte längre vara ”en fråga för specialister” och behandlas ”som ett isolerat och självständigt problem”. Detta gäller speciellt för ”förhållandet mellan de rika, etablerade länderna och de fattiga, ofta nya länderna”. Han sammanfattade sedan förslagen i fem punkter som måste ”bedömas som särskilt viktiga när det gäller Sveriges förhållande till de internationella frågorna och u-ländernas problem”:

1. FN måste stärkas genom att organisationen blir universell och konsekvent stödjer de folk som kämpar för sin nationella frihet.
2. Avgörande resurser för bistånd till de fattiga ländernas utveckling måste frigöras bl.a. genom att en militär nedrustning påbörjas.
3. Sveriges bistånd till u-länderna bör snabbt ökas så att målsättningen i procent av nationalprodukten uppnås under 1960-talet. Tullar och andra handelshinder för u-ländernas produkter avskaffas omedelbart.
4. Vårt lands ekonomiska förbindelser med Sydafrikanska unionen bör omedelbart avbrytas.

5. Regeringen bör ta initiativ för att medverka till att förhandlingar snarast kommer igång om en fredlig lösning av konflikten i Vietnam.

Även om han ansåg att dessa förslag inte var ”av speciell partipolitisk färg” och att andra ”kan måhända formulera dessa punkter bättre och utförligare” så var Hermansson vid denna tid ändå en ganska ensam röst i Sveriges folkvalda parlament. Medan utrikesminister Torsten Nilsson snuddade vid Vietnamfrågan och förordade förhandlingar spillde varken Fp-ledaren Bertil Ohlin eller högerledaren Gunnar Heckscher några ord om USA:s krig. Centerpartiets Gunnar Hedlund gjorde USA:s motivering för kriget till sin när han sade att ”det är tydligt att Förenta staterna bestämt har föresatt sig att hejda det kommunistiska framträngandet i Sydöstasien”.²³

Men utanför riksdagens tjocka murar formerade sig en allt starkare kraft: Vietnamrörelsen. ”Som ett löftesrikt tecken på en förnyelse av svensk politik” betecknade Hermansson i sitt tal i andra kammarens höstremiss 1965 den debatt om Vietnamkriget som under våren och sommaren fördes i radio och press ”med deltagande av några av de öppnaste samvetena och samtidigt skarpaste pennorna i den svenska kultureliten. Lars Forssell, Sven Lindqvist, Folke Isaksson, Artur Lundkvist, Jan Myrdal, Sara Lidman och andra har genom sina debattinlägg utfört en gärning av stor betydelse för svenskt samhällsliv.”²⁴

”Till sitt grundläggande innehåll”, konkretiserar Hermansson i *Vänsterns väg* den karakteristik av Vietnamkriget som han hade presenterat i riksdagens utrikesdebatt, ”är givetvis det amerikanska kriget mot Vietnam ett smutsigt kolonialkrig fört av en imperialistisk stormakt.” Därmed kan han sätta Vietnamkriget in i ett större och För honom helt avgörande sammanhang när det gäller att utstaka en väg för vänstern. Den rätta utgångspunkten för funderingar kring en strategi för en svensk vänsterrörelse måste vara denna: ”Det handlar om Sverige och andra rika länder i en svältande värld. Eller riktigare uttryckt, om hundratals miljoner svältande människor i en värld där det också finns ett fåtal rika, välmående länder.” Och: ”Det finns en rad skäl varför svenska folket inte kan fortsätta att leva som nu och i praktiken strunta i att hälften av världens befolkning lever i svält.”

Varför, frågar han, ser världen ut så som den gör? Varför är vissa länder industriellt utvecklade och rika, medan andra länder förblivit industriellt outvecklade och fattiga? ”Det är ett komplicerat orsakssammanhang att utreda, och den uppgiften skall inte försökas här. Men en sak torde vara fullt klar. En väsentlig faktor i detta orsakssammanhang är den utplundring av de fattiga länder som länge ägt rum i olika former och som fortfarande pågår. Vissa länder är fattiga bl. a. därför att andra är rika.” Han citerar Frantz Fanon, psykiater och författare från Martinique, som ”skrivit några av de mest lysande och nödvändiga arbeten som existerar om den tredje världens problem”. I Jordens fördömda, som utkom på svenska 1962, framhöll Fanon:

Det är högst påtagligt att Europa svullnat upp omåttligt av guld och råvaror från kolonialländerna: Latinamerika, Kina och Afrika. Från alla dessa kontinenter mot vilka Europa idag reser sitt välmående torn går — i riktning mot just detta Europa — diamanter och olja, siden och bomull, trä och exotiska produkter. Europa är bokstavligen Tredje världens skapelse. De rikedomar det dränkts i har stulits från de underutvecklade folken. folken. [...] Och när vi hör en europeisk statschef med handen på hjärtat förklara att han måste hjälpa de stackars underutvecklade folken darrar vi inte av tacksamhet. [...] Denna hjälp måste vara bekräftelsen på ett dubbelt ställningstagande, ett ställningstagande av de koloniserade att detta *tillkommer dem* och av kapitalismakterna att *de verkligen måste betala*.

²³ Cit. i Hermansson 1993, s. 256.

²⁴ Hermansson, Solidaritet med Vietnams folk, Andra kammarens höstremiss, 2/11 65, manus i Hermanssons privatarkiv (tryckt i Hermansson 1974, s. 69ff).

Erkännande av att de stora imperialistiska kolonialmakterna hämtat en del av sina rikedomar från de fattiga länderna, kommenterade Hermansson, ”är inte så svårt att få i svensk debatt. Men man måste gå ett steg vidare och förstå att även det svenska välståndet till viss del härrör från denna utplundring. Vi äter och lever relativt gott på de fattiga folkens bekostnad?” Vi tillhör det lilla antalet rika, utvecklade länder och är sammanknutna med de övriga medlemmarna i denna exklusiva klubb med otaliga band. Vi är med och delar ”ett slags kollektiv extraprofit, som med olika metoder pressas ur de ekonomiskt beroende länderna”. Därför måste den svenska politiken gentemot de underutvecklade länderna ”bestämmas av vår skyldighet att i ord och handling visa solidaritet med deras ansträngningar att befria sig från utländskt och inhemskt förtryck”.

”Vad som skrivits i detta avsnitt”, sammanfattade han, har ”sin grund i uppfattningen att inget program för den sociala och politiska utvecklingen i vårt eget land eller i Västeuropa kan bli realistiskt om de fattiga ländernas problem inte är en av dess utgångspunkter.” Det finns ingen nationellt isolerad framtid: ”Vår och de ännu fattiga ländernas framtid är gemensam?”

Vad är det för fel på ”välfärdssamhället”?

Den socialdemokratiska regeringen hade varit effektiv när det gällt att utveckla den allmänna ramen för en modern kapitalism. Den hade tagit som sin uppgift att bygga upp en infrastruktur som ”väl motsvarar en expanderande kapitalistisk produktionsordnings intressen, men som samtidigt också tar hänsyn till löntagarnas och övriga arbetande folkgruppers behov”. Det kunde inte förnekas att framstegen på det materiella området var imponerande. Men hur kunde det då komma sig att socialdemokratin vid valet 1964 måste inregistrera en överraskande tillbakagång? ”Uppskattar medborgarna inte den utveckling som brukar sammanfattas i begreppet ”välfärdssamhället”?” Har den förda politiken, ”trots de påtagliga materiella framstegen, försummat avgörande områden som medborgarna kanske betraktar som ännu viktigare än fler bilar, TV-apparater och telefoner?”

Hermansson menade att de speciella förhållanden och de begränsningar under vilka välfärdspolitikerna fått utvecklas har lett till vissa negativa följder. De underförstådda förutsättningarna för den bedrivna regeringspolitiken var bland annat att man inte ingrep i ”de bestående maktrelationerna mellan klasserna i samhället” och att man litade till ”det s.k. fria näringslivets (d.v.s. kapitalismens) expansionskraft”, att man lät ”produktionen för profit vara den ledande kraften i den ekonomiska utvecklingen”, men:

Godtagandet av de kapitalistiska lagarna för samhällets utveckling får emellertid många konsekvenser, som står i skärande motsättning till arbetarrörelsens målsättningar. Och här kan man i själva verket spåra den avgörande orsaken till att den svenska socialdemokratin mitt i sin skördetid drabbades av en allvarlig motgång. Medan den svenska välfärdspolitikerna internationellt rönt stor uppmärksamhet och betraktades som ett mönsterexempel på vad en reformistisk socialdemokrati kunde åstadkomma, började den att på allvar hotas av sina inre motsättningar.

Vilka var dessa inre motsättningar? En stor del av den politiska debatten gällde enligt Hermansson: ”Var går gränsen mellan ”gemensamma behov, som bör tillgodoses genom offentlig verksamhet, och ”individuella behov, som enligt borgerlig och i viss mån även nutida socialdemokratisk uppfattning bör tillgodoses genom det s.k. fria näringslivets försorg?” Det rådde en grundläggande skillnad mellan de principer som gällde på dessa bägge områden: ”Inom den kollektiva sektorn är det behoven som avgör verksamhetens omfattning och utbyggnad. Inom den privata sektorn är det möjligheten att driva en vinstgivande verksamhet som är avgörande.” Även om det fortfarande finns tusentals trådar som förbinder den kollektiva eller offentliga sektorn, liksom statsapparaten över huvud taget, med monopolens värld så är det ändå

ingen tvekan om att monopolens makt väsentligen inskränkts inom denna offentliga del av

produktion och reproduktion. Det är möjligt för folket och dess representanter att utöva bestämmanderätt över utvecklingen inom skolväsendet och sjukhusvården på ett helt annat sätt än exempelvis inom verkstadsindustrin.

Även om ”den kapitalistiska företagsamheten under vissa betingelser och inom vissa gränser har intresse av en välordnad offentlig verksamhet” utgör utvidgningen av sfären för det kollektiva tillgodoseendet av behoven ”ändå ett hot mot det kapitalistiska systemet”. Denna utvidgning drar nämligen ”en allt större del av nationalprodukten undan storfinansens direkta inflytande. Den pekar på en rimligare målsättning för människornas verksamhet än högsta möjliga vinst och antyder därmed möjligheten av ett förnuftigare ekonomiskt system.” Allt fler människor anser det förnuftigt och rimligt att produktion och annan verksamhet anpassas till behoven i stället för att som nu bestämmas av profitmotiven. Men denna växande insikt i att det är förnuftigt och rimligt med en behovsanpassad och -inriktad produktion och reproduktion kolliderar med själva förutsättningen för den socialdemokratiska välfärdspolitiken: att lita på den kapitalistiska, den profitstyrda produktionens expansionskraft. Detta var enligt Hermansson en av den reformistiska välfärdspolitikens inre motsättningar.

Människans alienation

Den andra motsättningen hänger samman med vad Marx betecknat som alienation, främlingskap. Hermansson formulerade denna problematik för första gången i riksdagens remissdebatt i januari 1965. När han i sitt inlägg framförde krav på ökat inflytande för de arbetande både inom företagen och i samhället motiverade han detta med

det gamla jämlikhetskravet i förening med ett växande behov att motverka den känsla av maktlöshet inför utvecklingen, för att använda ett annat språk, av ”Entfremdung”, främlingskap som människor i växande grad känner i det moderna alltmer komplicerade samhället. [...] Att utveckla och fördjupa demokratin, att öka medborgarnas faktiska medbestämmanderätt i arbetslivet och samhällslivet i övrigt är i detta läge av betydelse för människans hela situation, för hela hennes livsinställning.²⁵

I *Vänsterns väg* utvecklade Hermansson detta tema. Han börjar med att konstatera: ”Om man godtar de kapitalistiska utvecklingslagarna måste man också i stor utsträckning godta deras verkningar?” Till dessa verkningar hörde den koncentrations- och centralisationsprocess som han undersökt i *Koncentration och storföretag* och i *Monopol och storfinans*. Han sammanfattade resultaten av undersökningen så här: De 50 största industriföretagen i Sverige hade år 1960 nästan hälften av hela antalet anställda inom den svenska industrin. Av dessa 50 företag är 9 statliga, kooperativa, kommunala eller står under viss statlig kontroll. Av återstående 41 företag står 38 i direkt samband med medlemmarna i en liten grupp av 15 finansfamiljer och enskilda finanskapitalister. Praktiskt taget alla dessa familjer och enskilda finanskapitalister är dessutom knutna till någon av de stora privata affärsbankerna och har viktiga positioner i de stora privata försäkringskoncernerna. Kärnan i svensk storfinans utgörs av denna ekonomiska maktgruppering: de stora privata affärsbankerna, de stora privata försäkringskoncernerna, de största industri- och handelsföretagen och de 15 finansfamiljerna vilka inbördes är förenade och sammanknutna. Även inom gruppen av egentliga finansfamiljer kan emellertid en mindre grupp av vad man kan kalla finansiella furstesläkter avskiljas, vilka intar en särställning i fråga om makt och inflytande. Det är finansfamiljerna Wallenberg, Wehtje, Johnson, Bonnier och Broström. Konsekvenserna av denna maktkoncentration når långt utöver den egentliga ekonomiska sfären:

I det demokratiska samhället finns storfinansiella grupper som träffar beslut av avgörande betydelse för hela samhället utan att den vanliga demokratiska beslutsordningen följs och utan att

²⁵ Remissdebatten 19/1 1965, manuskript i Hermanssons privatarkiv.

de formellt kan ställas till ansvar för besluten. Viktiga områden av samhällslivet är på detta sätt undandragna folkstyret.

Men allt fler medborgare blir efterhand medvetna om ”denna klyfta mellan de demokratiska reglerna och beslutsmekanismen inom de avgörande delarna av produktionslivet”. De känner motsättningen mellan de demokratiska idealen och de faktiska förhållandena.

Det problem det här gäller, framhåller han, kan formuleras på många olika sätt, men en väsentlig del av frågan ”sammanfattas bäst i de termer som Karl Marx använde, när han analyserade den process i det kapitalistiska samhället som benämns *Entfremdung* eller med ett nu mera använt ord alienation”. Denna process börjar ingalunda med kapitalismen utan redan vid uppkomsten av arbetsdelning och privategendom. De av människan framställda produkterna tillhör inte henne själv, utan framstår som främmande ting, som en av producenten oavhängig makt. Detta växande främlingskap gentemot tingen gäller inte bara för människans förhållande till sin egen verksamhet; det ”leder också till att människan blir främmande för sig själv och för andra människor”.

Marx' alienationsteori ”berör som synes problem vilka i hög grad sysselsätter den moderna sociologin och psykologin. Det är ingen tillfällighet att en livlig debatt uppstått på grundval av dessa tankar, som framför allt utvecklats i Marx' ungdomsskrifter men som återkommer också i *Kapitalet*, i dess analys av varufetischismen.” Enligt denna analys står inte bara de av människan själv skapade produktivkrafterna och produktionsförhållandena utan hela det av kapitalförhållandet präglade samhället emot henne som en främmande kraft. Hermansson skriver:

”Förhållanden mellan människor ligger förborgade i förhållanden mellan ting. Denna känsla av främlingskap, av oförmåga att bemästra de tekniska och sociala krafter som människan själv skapat gäller inte endast på det ekonomiska området, utan återfinns som allmänna stämningar i vår civilisation. [...] Denna känsla av främlingskap, av att stå utanför besluten, av att icke kunna påverka utvecklingen är i det samhälle som kännetecknas av monopolens och storfinansens herravälde mera allmän än någonsin. Den finns på arbetsplatserna i de stora företagen, där varken arbetare, kontorister eller tjänstemän kan känna igen sina arbetsinsatser i den färdiga produkten, där de endast säljer sin arbetskraft och utför sitt arbete på kapitalets kommando, men inte har något avgörande inflytande inom företaget. [...] Den finns hos alla de vanliga medborgarna i samhället, som känner utvecklingen som en främmande och fientlig makt över vilken de inte har möjlighet att bestämma.”

Denna känsla av att stå utanför, av att icke få vara med och bestämma, betonar han, ”är desto starkare som vårt land har en levande demokratisk tradition”. För ett folk som fostrats i uppfattningen att det är dess rätt och plikt att i solidaritet och genom egna överväganden avgöra sina angelägenheter är det särskilt stötande, att folkstyret ”icke gäller själva grunden för vår existens, det ekonomiska livet”.

Vilka är de grupper som förkroppsligar de maktstrukturer som hindrar människorna från att självbestämt kunna leva sina liv? Är det bara den tidigare nämnda ekonomiska makteliten? ”I vårt land finns också den tendens till uppkomst av ett mer eller mindre avgränsat bestämmande skikt, som beskrivits i andra länder och som i den engelskspråkiga litteraturen fått beteckningen ”the establishment.” Även om denna sociologiska grupp inte är identisk med någon viss klass, utan inrymmer personer vilka formellt företräder olika klasser, så saknar den ändå inte klassmässigt underlag: ”I Sverige består den av bl.a. storfinans, regering, de ledande personerna inom statsapparaten, de dominerande kretsarna inom opinionsindustrin, de främsta fackliga ledarna och ledarna för andra betydelsefulla organisationer?” De speciella maktförhållanden som utbildats i Sverige under de senaste årtiondena och vars kärna är samförståndet mellan socialdemokrati och storfinans kan karakteriseras som ”borgerlig

hegemoni i en stat där arbetarrörelsen har en majoritet i de allmänna valen”. Att säga att arbetarklassen har den politiska makten i Sverige skulle vara oriktigt,

eftersom begreppet den politiska makten är mycket vidare än enbart majoritet i parlamentet och regeringsinnehav. Frågan gäller också vilken klass som dominerar statsapparaten i dess helhet — militärmakt, polis, domstolar, administration o.s.v. [...] Statsapparaten och hela det politiska livet i ett samhälle påverkas oundvikligen genom tusentals kanaler av den ekonomiska grundval på vilken samhället är byggt. De är inte självständiga, utan står i ett ömsesidigt beroende av den ekonomiska grundvalen och maktförhållandena inom denna.

Kampen för demokrati, social rättvisa och människovärde

Demokratins aktuella problem gäller framför allt ”följande två frågor som är förbundna med varandra — hur folkstyret skall kunna utvidgas till hela samhällslivet och hur man på ett mera aktivt sätt skall kunna dra in medborgarna i den direkta utövningen av folkstyret”. Dessa båda strategiska linjer för utvecklingen av folkstyret genom ökat inflytande för de offentliga organen och genom ökat inflytande för löntagarna inom företagen ”är betydelsefulla också därför att den innebär en förening av demokratisering ”uppifrån” och ”nedifrån”.

Kampen för utvidgat folkstyre — som ”i grund och botten [är] kampen för människovärde och social rättvisa” — måste innesluta ett ifrågasättande av den rådande borgerliga hegemonin, det vill säga av ”den värdeskala, som råder i det borgerliga samhället”. Eller uttryckt på annat sätt: För att arbetarrörelsen ska kunna gå vidare på sin väg för att förändra samhället måste den ”börja att konsekvent tillämpa sina värderingar på hela samhällsekonomin och hela samhällslivet i övrigt”. I det följande tar Hermansson klart avstånd från kommunistpartiets traditionella — etatistiska — strategi. I stället förespråkar han ett Gramsci-inspirerat hegemoniprojekt när han skriver:

Är det då möjligt att över huvud taget börja tillämpa arbetarrörelsens socialistiska värderingar innan de avgörande produktionsmedlen överförs i samhällelig ägo och den ekonomiska grundvalen sålunda skapats för ett socialistiskt samhälle? Svaret är att det är endast genom kampen för de socialistiska värderingarna som vi över huvud taget kan komma fram till nya produktionsförhållanden. Varje framsteg när det gäller att forma utvecklingen efter dessa nya värdeskalor är en seger. Men vad som krävs är att kampen för arbetarrörelsens värderingar inte begränsas till en del av den offentliga verksamheten, utan utvidgas till att gälla hela denna verksamhet och hela samhällsekonomin.

I den kampen ”tvingas arbetarrörelsen att gå över från enbart social reformpolitik i traditionell mening till genomförandet av strukturella reformer”. Med begreppet strukturella reformer ”avses åtgärder som förändrar ägande- och maktförhållandena i samhället i en sådan riktning, att löntagarna, folket får ökad makt”.²⁶ Han betonar att det är nödvändigt att observera båda leden i definitionen av begreppet, det vill säga förändringar i både ägande- och maktförhållandena. En viktig lärdom av utvecklingen i de socialistiska länderna är ju, påminner han, ”att demokratin inte automatiskt är säkrad därför att produktionsmedlen överföres i allmän ägo”. Även under socialistiska produktionsförhållanden måste kampen fortsätta för utvidgningen av arbetarnas och tjänstemännens inflytande på arbetsplatsen, för utvecklingen av folkstyret och för medborgarnas demokratiska fri- och rättigheter.

Sammanfattningsvis kan sägas att den avgörande lärdom som Hermansson drog av stats-socialismens deformationer på ena sidan och av de nya insikter som bl.a. Marx’ alienations- och Gramscis hegemoniteori tillhandahöll på den andra var följande: Att enbart ändra ägandeförhållandena utan att samtidigt ändra maktförhållandena, det vill säga utan att de anställda själva får det avgörande inflytandet, löser inte det grundläggande problemet:

²⁶ Se även Hermansson, ”Om vägar att bryta det ekonomiska fåtalsväldet, med särskilt tonvikt på strukturreformer”, *Socialistisk debatt* nr 3/1967.

människans alienation. Socialism innebar för honom inte enbart kollektivt ägande av produktionsmedlen, central planering av ekonomin osv. De var endast medel för att uppnå socialismens egentliga uppgift och innehåll: att upphäva löntagarnas underordnade existens eller — som Göran Therborn uttryckte det i en av Hermansson ledd estraddebatt: ”Socialismen är, som man brukar uttrycka det i den mera filosofiska debatten, lika med proletariatets självupphävande. [...] Det är en förändring utav människornas konkreta tillvaro som socialismen egentligen går ut på.”²⁷

Vänsterns uppgifter och organisationsformer

Hermansson sammanfattar sina synpunkter i ”ett 5-punktsprogram”:

1. Den svenska arbetarrörelsen och hela svenska folket måste i handling visa sin solidaritet med de folk som kämpar för nationellt oberoende och social rättvisa.
2. Tyngdpunkten i svensk fredspolitik, även resursmässigt, bör ligga på internationella insatser. Det gäller ökning av biståndet till de fattiga länderna, avbrytande av de diplomatiska och ekonomiska förbindelserna med Sydafrika, stöd åt det vietnamesiska folket och andra folk som kämpar för nationell och social frihet.
3. Folkstyret måste utvidgas till att gälla hela samhällslivet och att medborgarna dras in i den direkta utövningen av demokratin på ett mera aktivt sätt.
4. Socialistiska värderingar som bygger på principerna om människovärde, jämlikhet och genomfört folkstyre måste undan för undan tillämpas på hela den offentliga verksamheten och hela samhällslivet, ekonomin inbegripen. Kapitalistisk lönsamhet kan inte vara en godtagbar mätare på effektivitet ur samhällsekonomisk synpunkt.
5. Reformpolitik i hittillsvarande mening är icke tillräcklig för att lösa en rad brännande problem. Härför krävs strukturella reformer som förändrar ägande- och maktförhållandena i samhället. Löntagarna, folket måste få ökad makt — storfinansen minskad makt.

Är detta ett program enbart för arbetarklassen — i kommunisternas traditionella förståelse? ”Det enda säkra kriteriet på om en viss klassindelning har sitt berättigande, d.v.s. motsvaras av objektiva förhållanden”, betonar Hermansson, ”är om den visar sig användbar för förklaringen av vissa sociala processer och för mobiliseringen av sociala krafter bakom en viss politik?” Han tar därmed upp tråden från bokens inledning, där han diskuterade de viktiga förändringar som skett i klasstrukturen, och ställer nu frågan: Vilka sociala krafter kan mobiliseras för att förverkliga den politiska linje som skisserats i fempunktsprogrammet? Det är löntagarna, svarar han, ”alltså arbetarna och den stora massan av tjänstemännen”.

”Om det är riktigt som här tidigare sagts”, fortsätter han, ”att den partipolitiska strukturen i vårt land är föråldrad, vilka möjligheter finns då för en förändring som skulle göra de politiska partierna bättre anpassade till den nuvarande ekonomiska och sociala verkligheten och till dess brännande problem som måste lösas?” Han ser två alternativa möjligheter. Socialdemokratin kan fortsätta sin förvandling till ett rent mittenparti, som inskränker sig till socialt reformarbete inom det monopolkapitalistiska samhällets ram. Vid dess sida utvecklas ett parti på socialistisk grundval som i sig förenar — i en allians eller i ett enhetligt parti — det kommunistiska partiets medlemmar och radikala socialdemokrater. ”Detta måste bedömas som det mindre gynnsamma alternativet” eftersom det inte skulle leda till de nödvändiga förändringarna av det svenska samhället. Det bättre alternativet är att hela arbetarrörelsen påverkas åt vänster. En sådan förändring av dess politik förutsätter en kraftig ökad styrka för vänstern inom arbetarrörelsen och ”kan leda till att vi återigen får ett enhetligt socialistiskt

²⁷ ”Vilka krav måste ställas på ett socialistiskt parti?”, Estraddebatt på SKP:s rikskonferens 20-21 maj 1966, oredigerad bandutskrift, i Takmans privatarkiv.

löntagarparti”.

”Kan då begreppet vänster”, frågar han, ”i det aktuella läget användas som sammanfattande beteckning på partier och strömningar, vilka har så gemensamma intressen och synpunkter att de borde kunna utgöra delar av en och samma rörelse?” Han bejakar frågan men gör ett viktigt förtydligande: ”Det talas här om rörelse, inte om ett enhetligt parti vilket kan komma endast som resultat av en sådan rörelses utveckling.”

En viktig förutsättning för att strävandena att bygga upp en vänsterfront skall ge resultat är att vänstern inom arbetarrörelsen blir starkare. Detta är nödvändigt för att ”socialdemokratien skall kunna förmås att bryta med sin nuvarande taktiska linje och hela arbetarrörelsen övergå till målmedveten kamp för att utveckla folkets makt gentemot storfinsansen. Att stärka den socialistiska vänstern är nu den avgörande uppgiften för dem som vill vänsterutveckling i svensk politik?”

Ett programmatiskt brott med den kommunistiska traditionen

Enligt Hermansson är kommunisterna en del av den socialistiska vänstern och av arbetarrörelsen eller — snarare — en del av den socialistiska vänstern inom arbetarrörelsen. Med tanke på att huvuddelen av arbetarrörelsen stödjer socialdemokratiens allians med storfinsansen kan den ju knappast som helhet räknas till vänstern. Här uppenbarar sig ett tydligt brott med partiets enhetslinje under Hagbergs tid. En ospecificerad enhet inom arbetarrörelsen är för Hermansson inte längre ett värde i sig, lika litet som ett abstrakt närmande eller samarbete mellan de båda ”arbetarpartierna”. ”Vi är alltid beredda till diskussion om hur arbetarrörelsen skall kunna samordna sin politiska verksamhet”, klagade han i maj 1966, men ”någon mekanisk lösning av frågan om enheten i arbetarrörelsen är självfallet inte möjligt. De olika uppfattningar som i verkligheten finns måste i ett demokratiskt system också få komma till organiserat politiskt uttryck?”²⁸ För Hermansson handlar striden inom arbetarrörelsen om dess politiska kvalitet: antingen fortsatt socialdemokratiskt klassarbete eller socialistisk förnyelse.

Den socialistiska vänstern är än så länge inte någon homogen utan en relativ brokig rörelse. Men trots de rådande olikheterna, betonar Hermansson, får man ändå

aldrig glömma det som förenar socialister i varje rörelse och av varje färg. Det är beslutsamheten att aktivt delta i den kamp, som Marx och Engels talar om i Kommunistiska manifestet och vars slutmål är att ”i stället för det gamla borgerliga samhället med dess klasser och klassmotsättningar framträder en sammanslutning, vari envars fria utveckling är förutsättning för allas fria utveckling”.²⁹

Det är mig veterligt första gången i svenska kommunistpartiets historia som denna avgörande mening i *Manifestet* uppmärksammas i sin rätta betydelse av en ledande representant. Även detta innebar ett viktigt brott med den kommunistiska arbetarrörelsens tradition. Flera generationer socialister och kommunister hade fostrats i övertygelsen om att individens befrielse endast var möjligt genom och som en följd av klassens befrielse: Kampens mål var ett samhälle där klassens fria utveckling var en förutsättning för envars, för individens fria utveckling. Det var så man under mer än hundra år förstått *Kommunistiska manifestet*. ”Hur stor blev inte min förvåning, ja min förfäran”, berättar Stephan Hermlin i *Aftonljus*, ”när jag efter många år fann att satsen i själva verket sa raka motsatsen: ”... vari envars fria utveckling är förutsättning för allas fria utveckling’. [...] Ändå blandades min förfäran med lättnad. Plötsligt hade det för mina ögon uppenbarats en skrift som jag länge hade väntat, som jag hade

²⁸ Tal vid SKP:s rikskonferens den 20 maj 1966, manus i Hermanssons privatarkiv

²⁹ Tal vid SKP:s rikskonferens den 20 maj 1966, manus i Hermanssons privatarkiv.

hoppats på.”³⁰

Möjligen kände Hermansson på liknande sätt när han skrev *Vänsterns väg*, detta programmatiska utbrytningsförsök ur den kommunistiska arbetarrörelsens etatistiska och kollektivistiska dogmatik.

Trots det anspråkslösa tillägget i titeln, *Ett debattinlägg*, måste *Vänsterns väg* räknas till en av svenskt nittonhundratals främsta teoretisk-politiska programskrifter.

Med tanke på att författaren samtidigt var ordförande i kommunistpartiet präglas boken av en i det sammanhanget utomordentlig intellektuell självständighet och även av stort politiskt mod. Eller är det som jag kallar för mod snarare hybris av en kommunistisk intellektuell? Hur som helst: Boken hör utan tvekan till de viktigaste programmatiska uttrycken för den internationella Nya vänstern. ”Översatt i internationella marxistiska termer”, framhäver Therborn, präglas *Vänsterns väg* av ”ett hegemoniskt perspektiv, gramscianskt och post-leninistiskt”.³¹

Hermansson skrev boken under sommaren 1965 för att — som han förklarar i *Minnen* — ”försöka sammanfatta de politiska riktlinjer som jag ville arbeta efter”.³² Med andra ord: I *Vänsterns väg* framlägger den *självständige* politiske samhällsanalytikern Hermansson det projekt som han sedan i sin *fjättrade* position som kommunistpartiets ordförande ville vara med om att förverkliga. I bokens förord antyder han själv denna problematik när han skriver att varje skrift som är signerad av en bestämd författare givetvis är ett personligt inlägg. Samtidigt, framhåller han, slipper den som har ett politiskt engagemang — och dessutom är partiordförande, måste tilläggas ”naturligtvis aldrig helt ifrån det dubbla ansvaret för egna åsikter och partiets ställningstaganden”. Han ger detta dilemma en konstruktiv och optimistisk vändning: ”Men detta bidrar endast till den stimulerande spänningen i den debatt som ständigt måste pågå inom varje parti och varje rörelse för att utveckla dess ideologi och forma dess politik”. Denna spänning i debatten uppvisade emellertid inte bara stimulerande och utvecklande utan också många återhållande, destruktiva och splittrande element. Inom detta motsättnings-fyllda spänningsfält — som påverkades inte bara av olika krafter inom partiet utan också utanför — försökte Hermansson förverkliga det projekt som han skisserade i *Vänsterns väg*.

I föredraget ”Marxism och vänstersocialism” som Hermansson höll i december 1965 vid Stockholms universitet behandlade han på en mera allmän nivå den ovan nämnda problematiken, det vill säga förhållandet mellan vetenskaplig analys och dess omsättning i politiska uppfattningar och slutligen i praktisk politik. Inspirerad av Gramsci framhöll han:

Mig förefaller det riktigast att säga att det vi kallar politisk uppfattning utgör ett historiskt uppkommet block av försök till verklighetsuppfattning, de värden vi vill främja och den ideologi som befäster tron på dessa värden. Detta ”block” förändras ständigt och det finns ofta motsättningar mellan de ingående delarna, men vi söker alltid att finna sammanhang och enhet i denna process.³³

Fortsättningen på denna biografi handlar väsentligen om spänningsfältet mellan den av Hermansson intellektuellt insedda möjligheten å ena sidan och hela det kommunistiska arvet, med allt vad det innebar, å den andra, om dessa motsättningar och om hans försök att – under

³⁰ Hermlin 1981, s. 22ff. Den 'mogne' Marx återkommer i *Kapitalet* med samma karakterisering av ett socialistiskt samhälle när han betonar att dess ”grundprincip” måste vara ”varje enskild människas fullständiga och fria utveckling” (Första boken, s. 521).

³¹ Therborn 1983, s. 126.

³² Hermansson 1993, s. 236.

³³ ”Marxism och vänstersocialism”, föredrag Stockholms universitet 3/12 1965, manus i Hermanssons privatarkiv.

växlande förhållanden och inflytanden – ”finna sammanhang och enhet i denna process”.

[...].

Det kan aldrig bli som förr

”Låt oss kallblodigt se verkligheten i ögonen. Låt oss konstatera att partiet har råkat ut för något av en förtroendekris, framför allt bland de yngre väljarna.” Orden är Tage Erlanders. Han yttrade dem när SAP:s partistyrelse den 1 oktober 1966 diskuterade resultatet av höstens kommunalval. Det var, som han själv uttryckte det, ”det svåraste bakslag som drabbat socialdemokratin under den nuvarande aktiva generationen”. Ännu två år senare betecknade Erlander detta ”katastrofala nederlag” som ”en mycket allvarlig påminnelse om partiets dödlighet”.³⁴ Socialdemokraterna hade rasat från dryga 50 procent 1962 och 48 procent 1964 ner till 42,2 procent. Detta var den ena sidan av katastrofen. Den andra var kommunisternas framgång.

Hermansson framhöll i sin utvärdering av valet att de politiska motståndarna fram till valet 1964 kunnat hävda ”att det var fullständigt otänkbart att kommunisterna skulle kunna vinna framgångar under de aktuella ekonomiska och sociala förhållandena i landet. Det påstods t.o.m. att ett parti som det kommunistiska med en klar socialistisk målsättning inte längre hade någon plats i det s.k. välfärdssamhället.” Trenden under efterkrigstiden — fram till kommunalvalet 1962 — tycktes också bekräfta detta påstående. Då hade partiet fått endast 155 000 röster. Men den nedåtgående trenden bröts i riksdagsvalet 1964, och två år senare fortsatte frammarschen med ytterligare över 60 000 nya röster. Kommunisterna hade därmed drygt 280 000 röster och omkring 6,5 procent av valmanskåren, de högsta siffrorna sedan rekordvalet 1946.

Det program som SKP gick till val med, ”Program 66”, byggde på de linjer som Hermansson hade dragit upp i *Vänsterns väg*. Programmets spets, förklarade han vid valkonferensen i maj 1966, ”riktar sig mot storfinansens maktställning och mot den politik av samförstånd med storfinansens som dominerat socialdemokratin hittillsvarande regeringsutövning”. I valrörelsen visade partiet på vägar för att lösa konkreta, aktuella socioekonomiska problem och ”ställde samtidigt in de konkreta förslagen i ett perspektiv av vänsterutveckling”. Särskilt bland ungdomen, framhöll Hermansson i sin utvärdering, var ”kraven starka på mera aktiva insatser i de internationella solidaritetsfrågorna — Vietnam, Sydafrika, bistånd till de fattiga länderna. Kommunisterna var praktiskt taget de enda som tog upp dessa frågor i valrörelsen.” Dessutom, fortsatte han, krävde ”många löntagar- och ungdomsväljare en politik med mera perspektiv och idéer, en politik som inte väjer för att angripa bestående makt- och ägarförhållanden i samhället”.

Den viktigaste orsaken till framgången ansåg Hermansson emellertid vara att partiet lyckades undanröja fördomar bland allmänheten om kommunistiska partiet. ”Vi möter icke längre påståendena om att vi skulle vara ett 'Moskva-dirigerat' eller 'odemokratiskt' parti. Våra förslag till politiska lösningar ägnas större uppmärksamhet och tränger på ett bättre sätt fram till allmänheten.”³⁵

Vissa socialdemokratiska tidningar hade redan året innan uppmärksammat denna utbrytning ur kalla krigets centrala politisk-ideologiska frontställning. I mitten av 1965 konstaterade *Tidens* ledarskribent:

Situationen är [...] ny; det kan aldrig bli som förr igen. Det kommer inte längre att vara möjligt för socialdemokraterna att låta kommunisterna vara ett parti som mest anses bestå av dogmatiker eller

³⁴ SAP PS 24/9 1968.

³⁵ Artikel för *Morning Star*, 20/9 1966, manus i Hermanssons privatarkiv.

kverulanter; det är inte längre möjligt att bara snabbt avfärda dem som odemokratiska; det är inte längre effektivt att i valrörelserna nöja sig med att beskylla dem för vad kommunister i andra länder sysslar med.³⁶

Även *Örebro-Kuriren* varnade i en ledare:

Vi kan inte längre bara frysa ut kommunisterna som 'Moskvalakejer' och diktaturanhängare. Socialdemokratin skulle inför väljarna framstå som doktrinära kallakrigare om de försökte att i nästa val behandla kommunisterna som luft. Kommunisterna gör nu allvarliga anspråk på att bli accepterade som ett svenskt politiskt parti. Det kan bli både politiskt och taktiskt farligt att bara negligera dem. De måste tas på allvar.³⁷

Trots dessa varnande röster fortsatte den socialdemokratiska partiledningen att behandla kommunistpartiet på det traditionella sättet. När partistyrelsen i början av mars 1966 diskuterade den parlamentariska utredning som skulle utarbeta förslag till nya grundlagar tog Erlander upp "den besvärligaste frågan", nämligen om kommunistpartiet skulle få vara representerat i denna utredning tillsammans med de övriga partierna. Den debatt som utspann sig sedan kan tolkas som en repris på debatterna vid slutet av andra världskriget. Även då gällde det att förhindra att kommunistpartiet släpptes in i 'de fyra demokratiska partiernas' slutna sällskap. Erlander inledde debatten med att betänka att "det är väl ändå så att i det ögonblick som de är med i en utredning om demokratins arbetsformer så har vi accepterat dem som ett demokratiskt parti. Är vi riktigt färdiga för det ännu?" Det var de tydliga inte. Hjalmar Mehr kunde möjligtvis tänka sig att "stoppa in dem i en skolutredning eller i en bostadsutredning eller liknande för att visa att de behandlas som ett parti bland andra, men här, i detta psykologiska ögonblick, skulle det bli en auktorisering av deras nya demokratiska linje, som skulle skapa debatt." Norrlänningen Ragnar Lassinanti instämde och befarade "att av våra partivänner ute i bygderna skulle detta uppfattas som helt nya signaler, och de skulle ha mycket svårt att orientera sig". Det beslutades att kommunisterna skulle utestängas från författningsutredningen och att den just förda debatten i partistyrelsen i denna fråga aldrig har ägt rum.³⁸

Hermansson protesterade i en skrivelse till statsministern bestämt mot utestängningsbeslutet som innebar "att de 225 000 medborgare, som i senaste valet röstade på kommunistiska kandidater, utestängs från representation i den betydelsefulla utredning som skall utarbeta förslaget till nya grundlag".³⁹

När SAP:s ledning inför den stundande valrörelsen lät Sifo undersöka väljarnas attityder fick de veta att deras "partivänner ute i bygderna" hade lättare än sina ledare att orientera sig i den nya situationen. Sifos fråga lød: "Tycker ni att de förändringar som under de senaste åren skett inom kommunistpartiet och dess ledning gör att partiet nu kan räknas som ett demokratiskt parti jämfällt med övriga riksdagspartier, eller anser ni partiet vara företrädare för ett odemokratiskt styrelsesätt?" Till partiledningens överraskning var "de stabila socialdemokraterna" delade i tre lika stora delar: en ansåg kommunistpartiet vara demokratiskt, en odemokratiskt och en tredje hade ingen uppfattning. Bland socialdemokraterna i Stockholm och Göteborg sade till och med över hälften att partiet nu borde betraktas som demokratiskt. Slutsatsen var att man "bör vara försiktig att i valrörelsen använda argument mot kommunistpartiet att det är ett odemokratiskt parti och istället lägga huvudvikten vid exempelvis splittringsargumentet".⁴⁰

³⁶ *Tiden* nr 6 1965.

³⁷ *Örebro-Kuriren* 16/11 1965.

³⁸ SAP PS, 8/3 1966.

³⁹ Skrivelse i författningsfrågan till statsministern, 4/4 1966, i Hermanssons privatarkiv.

⁴⁰ SAP VU, 20/6 1966.

I partiledningens senare diskussion om de politiska orsakerna till det svåra valnederlaget pekades på den förskjutning åt vänster av den politiska attityden som skett såväl i valmanskåren som i delar av det egna partiet och — som en konsekvens av detta — på nödvändigheten av en förnyelse av den socialdemokratiska rörelsen och dess politik. ”Att försöka fortsätta fram till 1968 års val som om ingenting hänt”, varnade SSU-ordföranden Ingvar Carlsson, ”skulle leda till ett katastrofalt bakslag bland ungdomsväljarna. Även bland övriga grupper måste vi i så fall räkna med en kraftig reaktion mot socialdemokraterna.” Situationens allvar kan också avläsas av det faktum att en enig SSU-styrelse önskade att Erlander ersattes av Olof Palme som partiledare och statsminister.

Kvinnoförbundets ordförande Lisa Mattson framförde som hela sin organisations uppfattning att det behövs en omgående förnyelse om det skulle finnas en chans för socialdemokratin att någon gång i framtiden kunna återvinna förtroendet. ”Utan ökad idédebatt, utan ökad aktivitet bland alla våra aktiva partiarbetare”, betonade hon, ”kommer vi aldrig att lyckas.” Hon ansåg att kvinnoförbundet och andra av partiets sidoorganisationer ”nu mer än någonsin behöver partistyrerelsens stöd inte bara ekonomiskt — detta har vi redan — utan också moraliskt, att sidoorganisationerna mer än tidigare måste agera radikalare än partiet självt och få partiets stöd för program som går utöver — långt utöver ibland — det officiella partiprogrammet och regeringspolitiken [...] Redan nu måste vi tänka oss in i roller som oppositionsparti [...]. Det krävs förnyelse av vår politik och vårt sätt att representera den. Det är denna förnyelse och radikalisering av vårt program som jag vill trycka på.”

I en ytterligare opinionsundersökning som partiledningen lät göra under hösten bekräftades några av de symptom på sprickor i det fordistiska folkhemmet som Hermansson redan frilagt i *Vänsterns väg*. Undersökningen visade på ”en stark oro inför framtiden” hos majoriteten av väljarna, på ”det faktum att väljarna betraktar de förtroendevalda inte som sina representanter utan som representanter för överhögheten”, på att många partimedlemmar inte anser sig ”få eller kunna spela en aktiv roll vid utformningen av partiets politik” och slutligen på en tilltagande allmän ”surhet” inom både partiet och fackföreningsrörelsen. Denna ”surhet”, framhölls i debatten i SAP:s verkställande utskott, kan vara ett uttryck för ”en ängslan hos partifolket över att partiet tappat greppet om utvecklingen”. Mot denna bakgrund hade många partiorganisationer föreslagit en extra partikongress. Förslaget bifölls av partiledningen. Den såg en sådan kongress ”som ett viktigt led i försöken att kanalisera den växande oron”.⁴¹

Det var självklart inte så att denna förskjutning åt vänster av den allmänna politiska stämningen i landet enbart eller ens huvudsakligen kunde förklaras med det förnyade kommunistpartiets och dess ordförandes verksamhet.

På samma sätt som den fordistiska utvecklingstypen var ett internationellt fenomen med nationella särdrag så gällde detta även för vänstervindarna, som jag tolkar huvudsakligen som en reaktion mot vissa sidor och konsekvenser av både fordismens nationalstatliga utveckling och av dess internationella förutsättningar.

Hermanssons förnyelseprojekt hörde till de nationella särdrag som lämnade ett viktigt bidrag till förskjutningen åt vänster i den svenska kultur- och samhällsdebatten. Vid sidan av de ovan nämnda konflikterna mellan den globala kapitalismens centrum och periferier — och delvis som en produkt av dem — fanns flera källor ur olika samhällssfärer som bidrog till dessa förskjutningar, vilka sedan i sin tur bekräftade eller förstärkte grunderna för hans förnyelseprojekt.

Hermansson uppmärksammade själv nya tendenser inom skönlitteraturen. Åren 1965-66 hörde Sven Fagerbergs *Det vitmålade hjärtat* och Clas Engströms *Insändaren* till de mest

⁴¹ SAP VU 20/12 1966.

debatterade böckerna. De innehöll bägge ”en mycket skarp kritik av den svenska storfinansen”. Andra skönlitterära författare gjorde sina inlägg som reportage eller i essayform. Det gäller Sara Lidman, som med *Samtal i Hanoi* ”ristat ett äreminne över det nordvietnamesiska folkets tappra kamp och en evig anklagelse mot den brutala amerikanska imperialismen”: I *En orättvis betraktelse* ställde Göran Palm

nutidens problem på sin spets — motsättningen mellan exploatörer och exploaterade, mellan rika och fattiga folk. Göran Palm försöker få oss att se vår egen värld med de andra folkens ögon. Han håller upp en spegel för vårt ansikte och se — det är anskrämligt som *Dorian Grays porträtt* vilket åldrades i stället för honom själv. [...] ingen har kunnat bestrida hans huvudtes: ”Så mycket tycks vara säkert: mötet mellan rika och fattiga, mellan exploatörer och exploaterade, tycks tvinga oss som är rika att ompröva pinsamt, att ompröva hisnande mycket av det som vi länge hållit kärt och tagit för givet.”

Även på det samhällsvetenskapliga fältet gjorde sig vänstertendenserna gällande. ”Det var en tid på modet”, påpekar Hermansson, ”att skriva böcker om hur fint det s.k. välfärdssamhället var ordnat — Sverige var medelvägens förlovade land. De böcker som idag väcker uppmärksamhet och debatteras är av en annan vetenskaplig och moralisk kvalitet.” Han nämner som exempel två av sina kolleger i den tidigare nämnda 'sociologigruppen, Gunnar Inghe och Gustav Jonsson. Den förre hade från ett socialmedicinskt perspektiv analyserat det svenska klassamhället och dess följder för den underklass som alltjämt existerar. Gustav Jonsson vid Barnbyn Skå visade i sin doktorsavhandling om *Delinquent boys* ”hur i det nuvarande samhället brister ifråga om social anpassning ackumuleras till ett socialt arv som åtföljs av kriminalitet. Det är det alltjämt bestående ärftliga klassamhället som belyses.”⁴²

Vad bör göras?

SKP:s valframgångar 1964 och 1966 innebar en väsentlig förstärkning av Hermanssons position som partiledare och av de krafter i partiet som stödde hans förnyelseprojekt.⁴³ Men trots valframgången och tillfredsställelsen över den personliga uppskattningen beredde den alltjämt existerande diskrepansen mellan det politiskt nödvändiga och — vad det egna partiets utveckling beträffar — det politiskt möjliga honom stora och växande bekymmer. Redan i oktober 1965 hade han riktat partistyrelsens uppmärksamhet på det ”stora problem” som partiet stod inför: Hur skulle det kunna utnyttja och främja den pågående vänsterutvecklingen?⁴⁴ Problemet var en variant av den permanent ställda men inom den kommunistiska rörelsen aldrig lösta frågan: *Vad bör göras?* Det var titeln på den skrift med vilken Lenin en gång grundlade den bolsjevikisk-kommunistiska traditionen. Hermansson sökte emellertid inte längre lösningen i denna tradition. Hans svar var framför allt ett försök att definitivt bryta med bolsjevismens avantgardistiska partimodell. Den strategiska uppgiften var inte utvecklingen av det egna partiet utan av den socialistiska vänstern som helhet.

Partiets utveckling, såväl organisatoriskt som programmatiskt, var en funktion av och ett verktyg till utvecklingen av den socialistiska vänstern och av hela arbetarrörelsen. Det 'gammalmodiga' kommunistpartiets själva existens hade — enligt dess egen ordförande — inte längre något egenvärde; det stod till disposition.

Hermansson förklarade på kongressen i maj 1967 att partiet ”de senaste åren följt linjen att på olika sätt stödja hela den socialistiska vänsterns arbete. Vi har gjort det av omtanke om hela arbetarrörelsens framtid.”⁴⁵ Kommunistpartiets traditionella strävan efter samverkan och

⁴² Föredrag i Helsingfors, 3/4 1967, manus i Hermanssons privatarkiv.

⁴³ Denna slutsats tvingades även SED-ledningen dra. Se: Informationen zu den schwedischen Kommunalwahlen am 18.9.66, DY 3o IV 2/20/584.

⁴⁴ Anteckningar PS-möte i Nyköping 17/10 1965, i Hermanssons privatarkiv.

⁴⁵ *Samling vänster i svensk politik*, s. 66.

enhet inom arbetarrörelsen innebar framför allt ett försök till samarbete med det socialdemokratiska arbetarpartiet SAP. Detta samarbete krävde inte någon närmare förklaring — förutom att SAP var ett *arbetarparti*, det stora *arbetarpartiet*. Men denna abstrakta motivering kunde för Hermansson inte längre vara det avgörande kriteriet för samarbete. Vad han i stället eftersträvade var ”samarbete för *en riktig politik* med så stora delar av arbetarrörelsen i övrigt som möjligt, och helst med hela arbetarrörelsen — att hela arbetarrörelsen skall bli enig kring en riktig politik. Men om det inte går att få ett samarbete med alla grupper inom arbetarrörelsen, så vill vi ha samarbete med dem som är överens med oss en bit på vägen.”⁴⁶

Ett samarbete med socialdemokratin ”för en riktig politik” var uppenbarligen inte aktuell. Hermansson hade redan på kongressen 1964 framhållit att den socialdemokratiska regeringens politik var att förvalta det kapitalistiska samhället så väl som möjligt, men utan avgörande förändringar i produktions- eller maktförhållandena. ”Denna karakteristik”, betonade han på kongressen tre år senare, ”kan i dag inte ändras. De förhärskande tendenserna i socialdemokratins politik är alltså desamma. De socialdemokratiska ledarna anser att kapitalismen, i varje fall för närvarande, i varje fall i vårt land, möjliggör den snabbaste produktionstillväxten som i sin tur utnyttjas för en social reformpolitik. Därför satsar de på samförstånd med storfinansen.”⁴⁷ Hade den historiska socialdemokratiska reformismen som målsättning en grundläggande omdaning av samhället så har den nuvarande ledningen ”lämnat denna målsättning och är därför i egentlig mening inte längre reformister (dvs. inte längre reformistiska socialister).”⁴⁸

Å andra sidan utgick han ifrån att huvudparten av de socialdemokratiska medlemmarna och väljarna fortfarande var socialister, ”i den meningen att de vill ha ett samhälle där det allmänna äger de avgörande produktionsmedlen, storföretagen, fabriker”.⁴⁹ Det var därför viktigt att uppmärksamma de olika strömningar och motsättningar som fanns inom den socialdemokratiska rörelsen. Det viktigaste var att det under de senaste åren utvecklats ”en aktiv och medveten vänster inom socialdemokratin [som] står naturligtvis i samband med den allmänna förändringen i det politiska klimatet i vårt land”.⁵⁰ Det fanns emellertid ingen anledning att överdriva dessa gruppers möjligheter att inifrån förändra partiets politik, även om Hermansson inte ville utesluta ”möjligheten för de medvetna socialisterna inom SAP att bli den dominerande kraften inom sitt parti”.⁵¹ Men som Göran Therborn, då fortfarande medlem av SAP, påpekade 1967 i en anmärkning till andra tryckningen av *En ny vänster* hade förhoppningarna om en sådan förändring avsevärt försvagats ”under de 1,5-2 åren sedan boken skrevs”.⁵² Gunnar Ågren, även han fortfarande organiserad socialdemokrat, delade Therborns pessimism, när han tecknade denna bild av partiets inre liv: Det socialdemokratiska partiet hade förvandlats till ”en gigantisk valapparat”:

Man har inom det här partiet fått en kader, dels av anställda naturligtvis, dels av aktiva sedan många år som har helt och hållet, mer eller mindre helt och hållet, identifierat sig med det här partiet. Inte så mycket med dess aktuella politik utan fastmer just med partiet, med initialerna, med partifanan. Och att få till stånd ett radikalt omtänkande inom denna apparat [...], det är något oerhört svårt och jag är faktiskt väldigt pessimistisk till om man kan lösa den frågan med hjälp av några förhandlingar.

I samverkan med denna socialdemokrati kunde utvecklingen av en *socialistisk* vänster i det

⁴⁶ Ingemar Olanders TV-intervju med Hermansson 16/5 1967, utskrift i Hermanssons privatarkiv [min kursiv.].

⁴⁷ *Samling vänster i svensk politik*, s. 61.

⁴⁸ Hermansson, ”Socialismens målsättning”; *Socialistisk debatt* nr 2/1967.

⁴⁹ Hermansson i intervjun med Ingemar Olander 16/5 1967.

⁵⁰ *Samling vänster i svensk politik*, s. 62.

⁵¹ *Samling vänster i svensk politik*, s. 65.

⁵² *En ny vänster*, s. 17.

aktuella läget inte åstadkommas, även om den strategiska målsättningen enligt Hermansson måste vara att tvinga socialdemokratin att överge sin allians med storfinansen.

Men hur kunde man komma dithän? Redan i *Vänsterns väg* hade Hermansson framhållit att det inte var önskvärt att skapa ett parti av folk socialistisk typ, det vill säga att organisatoriskt samla kommunistpartiets medlemmar och radikala socialdemokrater i ett parti, samtidigt som det socialdemokratiska partiet — befriat från sina vänsterelement — obehindrat ”kan fortsätta sin förvandling till ett rent mittenparti, som inskränker sig till socialt reformarbete inom det monopolkapitalistiska samhällets ram”. Ett sådant alternativ skulle inte leda till en förskjutning åt vänster av det politiska fältet.

Det bättre alternativet är att hela arbetarrörelsen påverkas åt vänster. En sådan förändring av dess politik förutsätter en kraftig ökad styrka för vänstern inom arbetarrörelsen och ”kan leda till att vi återigen får ett enhetligt socialistiskt löntagarparti”.⁵³

I Hermanssons förståelse av politiken var det avgörande eller grundläggande i utvecklingen av den socialistiska vänstern inte olika former av organisatorisk samverkan ”mellan de bägge arbetarpartierna eller mellan vårt parti och vissa organiserade grupper” utan främjandet av den självverksamma politiska rörelsen underifrån, ”rörelsen på arbetsplatserna, i fackföreningarna, bland hyresgästerna, bland husmödrarna, bland ungdomen, för fred, demokrati, bättre levnadsvillkor, ökad makt åt folkets breda lager”.⁵⁴

I organisationsfrågan var Hermanssons ståndpunkt lika entydig som — i många partikamraters ögon — provokatorisk: Den socialistiska vänstern, slog han kategoriskt fast, ”kan aldrig vinna slaget i de gamla organisatoriska formerna. Det måste finnas nya läglar för det nya vinet.”⁵⁵ Detta konstaterande gällde inte minst för hans eget parti.

Som Göran Therborn riktigt påpekar hade Hermanssons linje, att bryta upp den gamla partistrukturen, inte bara ett strategiskt perspektiv: ”Detta var taktiskt nödvändigt, eftersom nyvänsterlinjen i SKP inte hade någon solid förankring i partiets djupa led. I partiledningen var Hermansson och hans närmaste förtrodda i minoritet, även om en del tunga namn ur den gamla partikadern gav dem manöverutrymme. Taktiken tycks ha varit att stödja närstående krafter utanför partiet för att ändra maktförhållandena inom partiet.”⁵⁶

Partiet var enligt Hermansson inte alls i nivå med tidens krav och behov. Det som hade behövts för att möjliggöra en ”sammanslutning av den socialistiska vänstern i hela landet” var en omformning av kommunistpartiet till ett *Socialistiskt Vänsterparti* genom en breddning av både dess sociala grundval och politiska verksamhetsfält.⁵⁷ Hade ordföranden ensam kunnat få bestämma och hela partiet följt honom så hade detta varit huvudalternativet. Men majoriteten ville antingen bevara partiets karaktär som kommunistiskt arbetarparti eller strävade åt olika — folksocialistiskt, vänstersocialdemokratiskt eller maoistiskt — håll.

Sedan 1964 hade SKP visserligen ”vunnit starkt ökad anslutning i de allmänna valen” och dess politik har ”breddats och blivit mera slagkraftig” men, fortsatte Hermansson,

många organisationer arbetar på ett otillfredsställande sätt och diskussionen inom partiet är icke i nivå med de ökade uppgifterna. Grupper och enskilda inom den övriga socialistiska vänstern, som vunnit i styrka under de senaste årens utveckling, intar ännu en avvaktande hållning till det kommunistiska partiet. Många socialdemokrater är förbittrade över sitt partis politik och sympatiserar med kommunistiska partiets linje, men tillfredsställande former för samverkan har

⁵³ Hermansson, *Vänsterns väg*, s. 176.

⁵⁴ *Samling vänster i svensk politik*, s. 62.

⁵⁵ Tal vid DU:s kongress 16 juni 1967, manus i Hermanssons privatarkiv.

⁵⁶ Therborn 1983, s. 125.

⁵⁷ ”Kommunisterna ömsar skinn och byter namn”, intervju med Hermansson i *Veckojournalen* 5/1967.

icke skapats.⁵⁸

Han ansåg det ”på sätt och vis vara begripligt” att det fanns mer eller mindre organiserade grupper i partiet som hade svårt att följa den nya kursen:

Det har skett en kraftig omställning inom vårt parti på senare tid. Alla har inte kunnat hänga med. De har sina erfarenheter och sin bakgrund från andra tider och andra förhållanden. Att man inte är överens i allt är f.ö. kännetecknande för alla partier — och bör vara det.

Förr uteslöt man i vårt parti folk som inte svor på magistrernas ord. Den metoden vill jag inte bruka. Jag vill diskutera med oliktankande och söka få dem att acceptera min uppfattning.⁵⁹

Eftersom det var uppenbart att det första och av honom favoriserade alternativet — förvandlingen av kommunistpartiet till ett brett vänsterparti inte hade stöd hos majoriteten i det egna partiet utvecklade Hermansson ett andra alternativ för att på mera indirekta vägar koma fram till samma mål: främjande och organisatorisk sammanslutning av hela den socialistiska vänstern.

Tidsignal — tidning för hela vänstern

En första milstolpe i försöket att utveckla och förenhetliga den socialistiska vänstern inom och utanför kommunistpartiet och samtidigt förändra styrkeförhållandena i det senare var den nya tidningsgiven hösten 1964. Den irritation som den framkallade hos Hilding Hagberg och andra härrörde delvis ur beslutet att förvandla *Ny Dag* från dagstidning till en informations-tidning för partiet som skulle utkomma en gång i veckan. I en artikel i *Norrskensflamman* (*NfI*) betecknade Hagberg partistyrelsens beslut som ”en stor olycka” för partiet och förklarade öppet att han ”tillhörde den minoritet i partistyrelsen som ansåg beslutet både ekonomiskt och politiskt oklokt”. Han sade sig inte kunna ”förstå hur vårt parti i denna dynamiska epok, när slutstriden mellan kapitalism och socialism rasar över jorden [...] kan klara sig utan sina dagstidningar. Men jag vill hoppas att skadorna skall begränsas genom att vi har *Norrskensflamman*.”⁶⁰ Minst lika irriterande för Hagberg och hans grupp var den andra delen av beslutet, nämligen att ”medverka till skapandet av en fristående veckotidning”.⁶¹ Genom detta beslut i tidningsfrågan uttrycktes inte bara viljan att samla de socialistiska vänsterkrafterna utan också att Hermanssons förnyelseprojekt tenderade att förskjuta sitt politiska fokus. Prioriteringen av hela den socialistiska vänsterns utveckling innebar samtidigt en försvagning av partiets traditionella orientering mot arbetargrupperna. I likhet med SAP fanns också i kommunistpartiet en utbredd antiintellektualistisk aversion mot den Nya vänsterns brokiga och okontrollerbara 'småborgerliga' skara med dess radikaldemokratiska strävanden och dess förskjutning av fokus från utsagningsbegreppet till det socialpsykologiska talet om människans alienation.

Hagberggruppen tog snart initiativet till att samla alla medlemmar som inte var införstådda med den nya partilinjen kring tidningen *Norrskensflamman*.⁶² Ännu årtionden senare kan man ana hans förbittring när man läser följande i Hagbergs memoarer:

Förnyelsen kom igång ganska snart efter kongressen. Den visade sig bl a bestå i att huvudorganet *Ny Dag* förvandlades till veckotidning och att pengar överfördes till en ny veckotidning med namnet *Tidsignal*. Den blev allmänt avskydd i partiet för sitt ibland småborgerliga, ibland

⁵⁸ Sammandrag av Hermanssons tal vid partistyrelsemötet 27 jan 1967, manus i Hermanssons privatarkiv.

⁵⁹ Intervju med Hermansson i *Motala Tidning* 6/8 1966.

⁶⁰ ”Hagberg kritisk mot tidningsgiv”, *Ny Dag* 6/11 64.

⁶¹ PS-möte 30-31/10 och 1/11 1964.

⁶² Information an die Mitglieder und Kandidaten des Pb. Betr.: Reaktion in der SKP auf den Beschluss 21/11 1964, DY 30 IV 2/20/298, dok. 442.

superrevolutionära innehåll.⁶³

I december 1964 hade kommunisterna Sam Johansson och Ingemar Andersson fått partiledningens uppdrag att förbereda utgivningen av en veckotidning som sedan fick namnet *Tidsignal*. ”På pappret”, klagade den kommande chefredaktören Sam Johansson i ett brev till Takman, ”finns också ett [parti] beslut om mellan 1000—1500 kronor skall få användas per nummer för inköp, resekostnader etc. Så värst långt kommer man dock inte med den summan om det ska bli någon stil på text- och bildmaterialet.” Hans första uppgift var att ”söka knyta kontakter med i huvudsak folk utanför partiet som kan tänkas vara villiga att medarbeta med artiklar och uppslag. I det syftet ordnade jag också före jul en träff på Gondolen med bl.a. Per Wahlöö, Erik Nyblom, Mårten Andersson, paret Granlid, Bejerot och Kjell Bornemark. Inställningen till tidningsprojektet var avgjort positiv och ett och annat av värde kom väl också fram.”⁶⁴

Men starten för *Tidsignal*, som började utkomma i slutet av februari 1965, blev trög. ”Om du tar en titt på nr. 2”, skrev Sam Johansson i början av mars till Takman, ”finner du där 6 signerade bidrag av undertecknad plus en del osignerat kرافs. Varför — helt enkelt därför att vi varit två man på redaktionen [han själv och Ingemar Andersson] som skulle göra tidningen och fått skriva det mesta, därför att ingen av dem som vidtalats att komma med bidrag behagat komma med det.” De båda fick arbeta ”under ständig tidsnöd på grund av den tekniska apparatens otillräcklighet. Allt som allt finns det en och en halv kraft som skall hinna med att sätta eller skriva ner texten till såväl *Ny Dag* som *Tidsignal*; men den halva kraften är sjukskriven och någon kompetent vikarie har inte funnits.”⁶⁵

I januari 1966 efterträddes Sam Johansson som chefredaktör av den då 24-årige socialdemokraten Bo Hammar. När denne hade gått med i socialdemokratiska studentklubben så var det därför ”att jag och åtskilliga med mej hoppades kunna bidra till en radikalisering av SAP, en mer socialistiskt betonad politik”. Men han fick

ganska snart erfarit svårigheten att skapa en socialistisk vänsterplattform inom SAP. Insikten härom liksom den förnyelse som präglade SKP:s 20:e kongress skapade för mej och andra vänster-socialister en ny situation. Med förnyelsen av SKP och valet av C.H. Hermansson till ordförande erbjöds nya kontaktytor och ökade möjligheter till nära samarbete åt vänster.⁶⁶

Tidsignal hade nu med vänstersocialdemokraten Hammar fått en symbol för sin ”fristående” karaktär men ekonomiskt var den alltjämt beroende av stödet från SKP.⁶⁷ Även om tidningens officiella adress var ”en liten skrubb på Vasagatan” så satt hela redaktionen på particentralen på Kungsgatan 84.⁶⁸ Men trots detta började *Tidsignal* under Hammars ledning fylla sin avsedda funktion som ett frispråkigt — alltför frispråkigt enligt många kommunister — organ för den pluralistiska socialistiska vänstern. Hammar inrättade ett redaktionsråd bestående av Kurt Salomonson, Per Wahlöö och Maj Sjöwall, med Ingemar Andersson som redaktionssekreterare. *Tidsignal* blev enligt Hammar ”den nya vänsterns veckotidning” och fick mycket uppmärksamhet. Många kända författare och intellektuella medarbetade för symboliska honorar. ”Kommunistpartiets huvudorgan *Ny Dag* ogillade oss och Norrskensflamman hatade oss. Vi var inte kommunistiskt klassmässiga”.⁶⁹

⁶³ Hagberg 1995, s. 142.

⁶⁴ Brev från Sam Johansson till Takman, 29/12 1964, i Takmans privatarkiv.

⁶⁵ Brev från Sam Johansson till Takman, 8/3 1965, i Takmans privatarkiv.

⁶⁶ Vi porträtterar Bo Hammar, 27, (och riksdagsman i höst), *Ny Dag* nr 23, 6-12 juni 1968.

⁶⁷ För 1966 anslog SKP:s AU ett stöd för *Tidsignal* på 150 000 kr. Se AU 13/12 1965.

⁶⁸ Hammar 1992, s. 64.

⁶⁹ Hammar 1992, s. 64 ff.